

Mehmet KISAK

Dr., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa/Türkiye
Ph.D., Harran University, Social Sciences Institute, Sanliurfa, Türkiye

eposta: mhmtksk63@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6494-7496> - <https://ror.org/057qfs197>

Atıf/Citation: Kısak, Mehmet. 2023. Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmiş Vurgu. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 355-372.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1198028>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	01.11.2022
Kabul Tarihi/Accepted:	13.12.2022
Yayın Tarihi/Published:	20.03.2023

FARS MİLLİYETÇİLİĞİNİN BİR MEŞRUIYET KAYNAĞI: KADİM GEÇMİŞE VURGU

ÖZ

Bu çalışmada Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırma çabası ele alınmıştır. Çalışmanın zaman aralığı Rıza Şah'ın iktidar olduğu dönemle sınırlandırılmıştır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde iktidarda olan Rıza Şah, benimsediği milliyetçilik anlayışına meşru bir zemin sağlamak için tarihe başvurarak geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurma amacı gütmüştür. Öyle ki o, Fars kimliğini ön planda tutarak "Fars Milliyetçiliği" anlayışını benimsemiş ve bu anlayış çerçevesinde İran'ın İslam öncesi tarihine sık sık vurgu yapmıştır. Rıza Şah'ın gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve muhtelif araştırma eserleri incelenerek ortaya konulmuştur. İncelenen kaynaklardan hareketle Rıza Şah'ın öne sürdüğü milliyetçilik düşüncesine dayanak oluşturacak birçok girişimde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda Şah'ın taç merasiminde İran'ın kadim geçmişindeki Sasani ve Ahameniş hükümdarlarına ait semboller kullandığı belirlenmiştir. Rıza Şah bununla birlikte kurduğu hanedana vermiş olduğu "Pehlevi" soyadını almıştır. Bu ismin onun Fars milliyetçiliği üzerine kurduğu yeni ulus-devletin meşruiyetini sağlayan bir etken olduğu tespit edilmiştir. Kadim İran'a dair yapılan diğer bir vurgu da Firdevsi ve onun eseri *Şahname* üzerinden olmuştur. Fars milliyetçiliğinin simgesel bir ismi olan Firdevsi adına bir anıtmezar yapılmış ve onun adına farklı ülkelerden katılımcıların olduğu bir kongre düzenlenmiştir. Yapılan anıtmezar ve bu anıtın açılışı esnasında gerçekleştirilen faaliyetlerin Fars milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandıran önemli bir etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İran, Rıza Şah Pehlevi, Ulus-Devlet, Fars Milliyetçiliği, Kadim Geçmiş, Firdevsi, Şahname.

Mehmet KISAK

A SOURCE OF LEGİTİMACY OF PERSİAN NATIONALİSM: EMPHASİS ON THE ANCIENT PAST

ABSTRACT

In this study, the effort of Reza Shah Pahlavi to legitimize Persian nationalism is discussed. The time span of the study is limited to the period when Reza Shah was in power. Reza Shah, who was in power in the first quarter of the twentieth century, sought to establish a link between the past and the future by referring to history to provide a legitimate basis for the understanding of nationalism he adopted. So much so that he adopted the understanding of "Persian Nationalism" by keeping the Persian identity in the foreground, and within the framework of this understanding, he often emphasized the pre-Islamic history of Iran. These activities carried out by Rıza Shah are revealed by examining archival documents, periodicals and various research works. Based on the sources examined, it was seen that Rıza Shah made many attempts to form a basis for the idea of nationalism put forward. In this context, it has been determined that the Shah used symbols of the Sassanid and Achaemenid rulers of Iran's ancient past in the coronation ceremony. Along with this, Reza Shah took the surname "Pahlavi", which he gave to the dynasty he founded. It has been determined that this name is a factor that provides the legitimacy of the new nation-state he founded on Persian nationalism. Another emphasis on ancient Iran was through Ferdowsi and his work Shahname. A mausoleum was built in the name of Ferdowsi, a symbolic name of Persian nationalism, and a congress with participants from different countries was held in his name. It has been seen that the mausoleum built and the activities carried out during the opening of this monument are an important factor that gives legitimacy to the understanding of Persian nationalism.

356

Keywords: Iran, Reza Shah Pahlavi, Nation-State, Persian Nationalism, Ancient Past, Ferdowsi, Shahnameh.

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı süresince yabancı devletlerin artarak devam eden müdahalesi ve sonrasında yaşanan gelişmelerden etkilenen İran'da yeni bir lider beklentisi oluşmaya başlamış ve ülke üzerinde ağırlığı olan İngilizler tarafından bu liderin Rıza Han olması kararlaştırılmıştır (Rencber vd. 1397: 235).¹ Kazak Tugaylığı'ndan hızlı bir şekilde yükselen Rıza Han, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı süreçte Hemedan Piyade Taburu Kumandanlığı'na getirilmiştir (*The Times*, September 18, 1941). O, orduda daha küçük yaşlarda yer alması ve ilerleme kaydetmesinden dolayı askerleri tanıma konusunda başarılı olmuştur (*The Times* December 14, 1925). Bununla beraber yabancı ülkelerin işgalini ve dış müdahalesini önleyemeyen merkezi idareye karşı tepki karakterli başlayan isyan dalgalarının doğurmuş olduğu reform ve özgürlük umuduyla 1920 senesinde

¹ Tahran Büyükelçiliği yapmış olan Memduh Şevket Esendal, Rıza Han'ın İngilizlerin desteğiyle devletin başına geldiğine dair söylentiler olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Bu hareketi İngilizlerin yaptıkları ve Rıza Han'ı öteden beri ellerinde tuttıkları rivayet olunuyor. Ben, buna da itimat edemiyorum. Ancak İran'da takip ettikleri hatt-ı hareket ve kullandıkları vesaiti kâfi derecede bilmedikçe ihtiyat etmek ve hiçbir şey söylememek daha münasiptir." Esendal 1999: 17; BCA, 30-18-1-1/14-47-1.

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

kurulan Mirza Kûçek (Küçük) Han liderliğinde Gilan Cumhuriyeti'ne ve Şeyh Muhammed Hıyabani önderliğinde Azadistan Devleti'ne Rıza Han son vermiştir (Ünal 2019: 22-23).

Bu başarıları ile itibar ve gücünü arttıran Rıza Han, İngiltere'nin görevlendirdiği General Sir Edmund Ironside'nin çabaları ile devletin başına geçmiştir (Kavala 2019: 46). Asıl ününü Boer Savaşı ile elde eden ve İngiltere için çok önemli görevler yürüten Ironside, öncelikle Rıza Han ile bir görüşme gerçekleştirmiştir (Hope 1940: 21-22). Yapılan görüşme neticesinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor göndermiş ve bu raporda Rıza Han'ın kendilerine hizmet edeceğine inandığını ve darbe hazırlıklarını ise Ziyaeddin Tabatabai ile yapılacağını belirtmiştir. Ironside, ayrıca gerçekleştirdiği bir toplantıda darbenin ardından Ziyaeddin Tabatabai'nin Başbakan olmasını istediklerini Rıza Han'a iletmıştır. Yapılan görüşmede Rıza Han Tahran'ın ele geçirilmesi ve Ahmed Şah'ın tahttan indirilmesinin sorun olmayacağını Ironside'a bildirirken İngiliz General de Tahran'daki elçisi Normon'a darbe için gerekli hazırlıkları yapmasını emretmiştir (Karadeniz 2013: 2998). Hatta Ironside, Rıza Han'ı İran'da başa getirmek için darbenin gerçekleşmesinde etkili olan Bahai Mezhebi, Zargandeh Komitesi, İmparatorluk Bankası, Kazak Güçleri ve Masonluk gibi tüm faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanmasında da aktif rol oynamıştır (Isfahani 2017: 321).

Darbe için gerekli şartlar oluşuktan sonra 1921 yılının başlarında Rıza Han'ın emrindeki iki bin beş yüz kişilik Kazak kuvveti Tahran'a girmiş ve stratejik açıdan önemli olan yerleri kontrol altına almıştır. Bu gelişmeyle birlikte Seyyid Ziyaeddin Tabatabai tarafından yeni bir hükümet kurulmuştur (Abrahamian 1982: 118). Rıza Han ise ilk etapta savaş bakanı olarak göreve başlamıştır. Ancak Rıza Han ile anlaşamayan Seyyid Ziyaeddin kısa bir süre sonra ülkeden ayrılmış ve Filistin'e yerleşmiştir (*The Times*, August 30, 1969; *The Times*, May 28, 1921). Bu olay neticesinde yeni bir hükümet kurulurken Rıza Han'ın da önü açılmıştır (Zirinsky 1992: 647). Böylece kurulan bu yeni hükümette Rıza Han bakanlık yapmaya devam etmiş ve 1923 yılına gelindiğinde ise Ahmed Şah tarafından Başbakan olarak görevlendirilmiştir (Ferdost 1369: 82).

Başbakanlık görevini de bir süre devam ettiren Rıza Han, Ahmed Şah'ın sürgün edilerek Avrupa'ya gönderilmesinden sonra ülkeyi tek başına yönetmeye başlamıştır. Ayrıca Kaçarlara son vermek ve yeni bir anayasa hazırlamak için Kurucu Meclis'in toplanmasında etkili olmuştur (Arı 2017: 368). Meclis 1925 yılında toplanarak anayasanın dört maddesini hanedan değişikliğine göre yeniden düzenlemiştir. Mecliste yapılan seçimde 3 olumsuz oya karşı 257 oyla Rıza Han'a "İran Şehinşahi" olma unvanı verilmiştir. Böylelikle Kaçar dönemi son bulmuş, onun yerini Pehlevi Hanedanlığı almıştır (*The Times* January 5, 1931; *The Times* December 14, 1925). Hanedanın ismi Pehlevi olarak değişmiş ve Rıza Han taç giydikten sonra Rıza Şah Pehlevi olarak anılmıştır (Bal 2021: 48-49). Kaçar Hanedanlığı yerine kurulan Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte İran'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde modernleşme,

Mehmet KISAK

merkezileşme ve Rıza Şah'ın üzerinde özenle durduğu Fars milliyetçilik anlayışı ön plana çıkmıştır (*The Times* April 24, 1946)².

Bu çalışmada, Rıza Şah Pehlevi'nin benimsemiş olduğu Fars milliyetçilik düşüncesine ve bu milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırma adına İran'ın kadim geçmişine yapılan vurgu ele alınmıştır. Ele alınan bu konu Osmanlı arşiv belgeleri, *The Times* Gazetesi ve literatürdeki çeşitli müstakil eserler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mustafa Suphi Erden'in *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite* adlı eseri Rıza Şah'ın milliyetçilik düşüncesine birkaç başlık ayırmıştır. Eser, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden yirminci yüzyılın sonlarına kadar ele alınan dönem içerisinde Rıza Şah'ın milliyetçilik düşüncesinin etnik toplumdaki belirtilerine kısmen değinmiştir (Erden 2017: 102-111). Rafael Blaga ise Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği düşüncesi çerçevesinde coğrafi isimler üzerindeki değişiklikleri incelemiştir (Blaga 1997: 123-125). Halil Kanadıkırık, *İran'da Fars Milliyetçiliği: Self-Oryantalist Bir Hülyadan İslâm Cumhuriyeti'nin Çelişkilerine* adlı çalışmasında kadim sembollerin milliyetçilik inşasındaki rolünü sosyal bilim teorisi bağlamında ele almıştır (Kanadıkırık 2021: 347-366). *İran'da Fars Milliyetçiliği* adlı makalesinde Raheb Mohammadi Gh. Fars milliyetçilik anlayışına değinerek bu milliyetçilik anlayışına zemin oluşturan etmenleri kısaca açıklamıştır (Mohammadi G. h. 2020: 500-512). Arash Kazemivand Niar da Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliğinin mimarideki yansımalarına odaklanmıştır. Özellikle yıkılan Kaçar dönemi mimari yapıları ve Fars milliyetçiliği çerçevesinde inşa edilen yapıları ele almıştır (Niar 2019: 261-272). Aygün Attar, *İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsça'nın Rolü* adlı makalesinde Şah'ın milliyetçilik anlayışının Farsça üzerindeki rolü üzerinde durmuştur (Attar 2008). Sonay Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti: 1945-1946* adlı eserinde başta Türkler olmak üzere Fars olmayan etnik gruplara uygulanan politikalara yer vermiş ve Azerbaycan Milli Hükümeti'ni konu edinmiştir (Ünal 2019). Firoozeh Kashani Sabet ise İran'da ulus şekillenmesi ile ilgili kaleme aldığı eserinde milliyetçiliğin sınır oluşumuna etkisine değinmektedir (Kashani-Sabet 1999).

1. Teoriden Pratiğe: Rıza Şah Pehlevi'nin Fars Milliyetçiliği Düşüncesi

Yirminci yüzyıl, Hobsbawm'ın ifadesiyle "Kısa Yüzyıl" ya da "Aşırılikler Çağı" olarak anılmıştır. "Milliyetçilik Çağı" olarak da anılan bu dönem geniş kesimler üzerinde etkili olan, örgütlü eylemlerin ve insanlar arasında çatışmaya sebep olduğu bir süreç olarak ön plana çıkmıştır (Martal 1997: 213).

Dönemin belirgin bir düşüncesi olarak etkili olan milliyetçilik dalgası birçok yerde olduğu gibi İran'da da hissedilmiş ve Rıza Şah'ın İran'daki hâkimiyeti döneminde Fars milliyetçiliği şeklinde tezahür etmiştir. Bu milliyetçilik anlayışı için İran'ın toplum yapısı ile ilgili önemli çalışmaları olan Aygün Attar Hindistan menşeli bir hareket tanımını yapmıştır.

² Aralık 1925'te şahlık tacını giyen Rıza Şah, Mustafa Kemal Atatürk'ü model alarak ülkede radikal reformlar hayata geçirmiştir. Ancak diğer taraftan çok katı bir Fars milliyetçiliği anlayışı ile hareket etmiş ve bu milliyetçi anlayışı Fars olmayan etnik gruplara benimsetmek için siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan baskıcı politikalar takip etmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ünal 2017, 95-109; Ünal 2019, 42-60.

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

Attar, İngilizlerin Hindistan'da nüfuz sahibi olmaya başlamasıyla Fars adının ulusal bir söyleme dönüştüğünü ve İran'da yapay bir ulus kimliğinin ideolojisi haline geldiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Fars milliyetçiliğinin İngilizler tarafından Hindistan'daki Parsi topluluk temel alınarak teoriye dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Attar 2008: 2-28).

Rıza Şah döneminde belirginleşmeye başlayan bu milliyetçilik anlayışı için Hommat Atayev "Zorla Farslaştırma" tabirini kullanırken Olga Jigalina ise "Denasyonalizasyon" ifadesini kullanmıştır (Yenisey 2008: 114). Bir Ermeni yayın organı olan Truşak Gazetesi de bu düşüncenin İran ile Turan arasında bir mücadele olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Yüzyıllar boyu süren İran ile Turan, Hürmüzd ile Ahriman savaşı bitmiş mi acaba? Ufak tefek şeyleri bir tarafa bırakıp durumu dikkatle inceleyecek olursak, bu savaşın hala sürmekte olduğunu görürüz" (Mehmetzâde Mirza Bala 1994: 9-10).

Dönemin uzmanlarından Firoozeh Kashani-Sabet ise Rıza Şah'ın milliyetçiliğinin Farslaşmaya doğru evrildiğini belirtmiştir. O, İran ulusunun şekillenme sürecini ele aldığı *Frontier Fictions (Shaping the Iranian Nation, 1804-1946)* adlı çalışmasında "İranlı" olmanın Rıza Şah döneminde "Fars" anlamına geldiğini belirtmiştir (Kashani-Sabet 1999: 217). Rafael Blaga, bu anlayışı başta Türkler olmak üzere İran'daki bütün Fars olmayan kesimin hızlı bir şekilde Farslaştırılması olarak ifade etmiş ve bu anlayışın etkilerinin günümüze dek sürdüğünü belirtmiştir (Blaga 1997: 210-211).

2. Fars Milliyetçiliği'nin Bir Meşruiyet Kaynağı Olarak Rıza Şah'ın Kadim Geçmişe Dair Uygulamaları

Tarih, geçmişin birikimleriyle geleceğine şekil veren insanlar açısından her daim ilgi odağı olmuştur. Bununla birlikte günlük hayata dair pratikler sunması, meşruiyet oluşturmak için kritik bir görev görmesi ve kimliklerin oluşumunda önemli bir referans kaynağı olması açısından daima yoğunlaşılan bir alan olmuştur. Özellikle de ulus-devletler meşruiyet sağlama adına tarihe başvurarak bir bölge üzerinde geçmişten gelen ve süreklilik arz eden bir anlatı oluşturmuşlardır (Tekeli 2013: 284-292). Bu anlatıya göre zaman aşımı ve yaşanan gelişmelere rağmen milletin değişmez olduğu, yoluna devam ettiği kastedilmiştir (Mohammadi G. h. 2020: 511).

Ulus için geçmişten günümüze gelen ve sürekliliği olan bir anlatı kurulduğu gibi onun ne kadar eski olduğu da her zaman önemli görülmüştür. Öyle ki milliyetçiler mensup olduğu topluluğun tarihini daha eskilere dayandırma amacı içerisinde olmuşlardır. Çünkü onlara göre bir milletin tarihi, geçmişe dayandığı ölçüde kayda değer görülmüş ve köklerin derinde olması önem arz etmiştir (Öğün 2000: 72-75).

2.1. Taç Giyme Merasimi

Rıza Han, başbakanlık görevini bir süre devam ettirmiş ve Ahmed Şah'ın Avrupa'ya gönderilmesinden sonra ülkeyi tek başına idare etmeye başlamıştır (Afşar 1304a: 388). Daha sonra Kaçar yönetimine son vermek için meclisi toplamıştır. 1925 yılında toplanan meclis, Rıza Şah'ı İran Şehinşahu ilan etmiştir. Bu gelişme ile birlikte Kaçar yönetimi son bulmuş ve yerine

Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur (*The Times*, November 4, 1938; BOA, HR.İM, 171-71-1; Ünal 2019: 43).

25 Nisan 1926 tarihinde ise Rıza Şah, Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda taç giyme merasimi düzenlemiştir (BOA, HR.İM, 253-45).³ Taç giyme esnasında meclis başkanı tacı eline alarak Rıza Şah'a takmak istemiş ancak o tacı eline alarak "Bu başkasının başıma takabileceği bir şey değil" diyerek tepki göstermiştir. Bununla birlikte taç giyme töreni Safevi, Kaçar ve Avrupalıların gelenekleri çerçevesinde devam etmiştir. Tören, Cuma imamının okuduğu duayla başlamış ve *Şahname*'den alıntılar yapılarak gerçekleştirilen konuşmalar ile son bulmuştur (Abrahamian 2008: 65).

Neticede Rıza Şah Fars milliyetçiliğinin bir dayanak noktası olarak görülen kadim geçmişe yapmış olduğu vurguyu taç giydiği esnada da yapmıştır. Öyle ki Şah'ın taç giyme töreninde başına taktığı taç ve elindeki atasında İran'ın kadim geçmişindeki Sasani ve Ahemeniş hükümdarlarına ait sembol ile amblemler kullanılmıştır. Ayrıca İslami olarak ise Nadir Şah, Şah Abbas ve Şah İsmail'in kılıç ve silahları gibi semboller yer almıştır (Garthwaite 2005: 233).

2.2. Rıza Şah'a Pehlevi Soyadı'nın Seçilmesi

Çeşitli amaçlarla geçmişe yapılan vurgu her zaman kullanılan bir argüman olmuştur. Bu argümanı kullanan kişilerden biri de Kaçar devrine son vererek Fars milliyetçiliği politikasını uygulayan Rıza Şah olmuştur. Bu kapsamda gerçekleştirilen birçok faaliyetin yanında Rıza Şah'ın kendisine bir soyadı belirlemesi de yer almıştır (Garthwaite 2005: 18).

Ancak yeni hükümetin kuramcısı ve Fars milliyetçiliğinin önemli savunucularından olan Muhammed Ali Furugi, Rıza Şah'a Pehlevi ismini önermiştir. Sasani İmparatorluğu'nda kullanılan dile de verilen bu isim aynı zamanda kurulan yeni hanedanın da adı olarak belirlenmiştir (Yümlü 2016: 186; Rençber vd. 1397: 235). Bu isim, Firdevsi'nin *Şahname* adlı yapıtında Turan'ın karşıtı olarak da kullanılmıştır. Ayrıca Pehlevi ismi bir yandan Rıza Şah'ı İslamiyet öncesi Sasani İmparatorluğu'na dayandırırken diğer yandan da Fars milliyetçiliği üzerine kurulan yeni ulus devletinin meşruiyetini sağlama açısından önemli bir etken olmuştur. Ancak bu sıfatın dönemin İran kimliğine uymadığı ve hatta Rıza Şah'ın bu ismin anlamını bilmediği için arkeolog Ernst Herzfeld'e ne anlama geldiğini sorduğu rivayet edilmektedir (Niar 2019: 260).

Bir diğer görüş ise Pehlevi isminin Rıza Şah'a İngilizler tarafından verildiği iddiasına dayanmaktadır. Hatta bu ismin İran'da yerli bir kimliği temsil etmesinden öte "Paygavi" adında Orta Asya'da Turani bir kimliği temsil ettiği belirtilmiştir (Attar 2008: 5). Bunlarla birlikte İran tarihçilerinden Hüseyin Mekki ise Rıza Şah'ın kendi soyu hakkındaki bilinmezlikleri kapatmak adına *Şahname*'de geçen bu adı aldığını öne sürmüştür (Bademci 2018: 638).

³ İran'da taç giymenin tarihsel arka planı ve önemi için bkz. Avery, October 26, 1967.

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

2.3. Persia'dan İran'a

İran dışındaki ülkeler özellikle de Avrupa ülkeleri 1935 yılına dek İranlıları ve İran topraklarını ifade etmek için Persia ismini kullanmışlardır (*The Times*, January 30, 1935). Persia, Antik Grek yazarlarının bölgeye bu ismi vermesinden kaynaklı olarak Batı literatüründe çoğunlukla İran sözcüğü ile aynı manada kullanılmıştır (Djalili ve Kellner 2017: 30).

Rıza Şah'ın milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandıran ve kadim geçmişte temelleri olduğu düşünülen bir mesele de ülke isminin değişikliği ile alakalı olmuştur. Bu bağlamda Şah döneminde ülke isminin değişikliği gündeme getirilmiş ve isimle ilgili bazı öneriler sunulmuştur. Bu tartışmalarda öne sürülen isimler arasında "Memalikü'l-Mahruse", "Pers-Persian" ve "İran" yer almıştır. Ancak netice olarak hem Temsilciler Meclisi hem de Sena Meclisi tarafından ülke isminin "İran" olması konusunda uzlaşya varılmıştır. (Cavadbeyli 2020: 82).

1935 yılında alınan bu karar neticesinde Persia yerine İran isminin kullanılması ile ilgili yasal düzenleme yapılmış ve tüm ülkelere bundan sonraki süreçte bu adla anılması gerektiği belirtilmiştir (Batur 2008: 29; *The Times*, May 30, 1939). Bu ülkelere biri de Türkiye olmuştur. Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'ne gönderilen bir notada Persia yerine İran isminin kullanılması gerektiği şu sözlerle ifade edilmiştir: "İran Hariciye Nezaretinden Tahran Büyükelçiliğimize gönderilen bir notada tarihi, coğrafi ve irki delaile nazaran hakiki mefhumları ifade etmemekte olan Fransızca Perse ve Persan tabirleri 21 Mart 1935 tarihinden itibaren terk edilerek yerine Iran ve Iranian kelimelerinin kullanılması iltimas edildiği bildirilmektedir." (BCA, 30-10-0-0/261-759-20).

Sonuçta Rıza Şah tarafından alınan karar gereğince ülkeler arası diplomatik yazışmalarda Persia yerine İran ismi kullanılmaya başlanmıştır (*The Times*, January 29, 1935). Kararın alınmasından sonra ülkelere farklı tepkiler gelmeye başlamıştır. Örneğin Echo de Paris adındaki Fransız gazetesi alaycı bir tavırla belli bir bölgeyi niteleyen Fars dilinin ismini değiştirmeye yönelik bir girişimin olmadığını kaleme almıştır. Yine aynı basın organı tarafından bu gelişmenin yaşanmasında Hitler'in bir etkisinin olduğu şu sözlerle belirtilmiştir: "Hitler, bu da senin oyunlarından biri." (Akt. Kashani-Sabet 1999: 219).

Yapılan isim değişikliği esasen milliyetçi bir yönetimi öne çıkarmıştır (*The Times*, August 26, 1941). Öyle ki Rıza Şah tarafından yapılan bu değişiklik İranlılık kimliğinin Fars etnik topluluğu ile özdeşleştirme girişimi olarak ortaya konulmuştur (Erden 2017: 107). Ari ırkın anayurdu olarak geçen ülke isminin kullanılması ile tüm İran halklarının Fars olduğu öne sürülmüştür (Siodia, September 26, 1941). Hatta biraz daha büyük bir iddiada bulunularak tüm Ari ırkın çıkış yerinin İran olduğu ve bundan dolayı Ari dillerinin anasının Farsça olduğu ifade edilmiştir (Akdevelioğlu 2012: 75-76).

2.4. Milli Bir Simge: Firdevsi ve Şahname'si

Mehmet KISAK

Rıza Şah Pehlevi'nin benimsediği Fars milliyetçiliği fikrini vurgulayan ve bu fikre tarihsel bir temel oluşturan en önemli sembollerden biri Firdevsi ve onun kaleme aldığı *Şahname* adlı eseridir. Kökeni çok eskilere dayanan Fars ulusunun mitolojik ve efsanevi tarihini, klasik dönemin gerçek tarihsel seyrini konu alan Firdevsi "İran'ın Ulusal Şairi" olarak kabul görmüştür (Firdevsi 2016: 213-218). Firdevsi'nin İran'ın ulusal şairi olarak yeniden biçimlendirilmesi on dokuzuncu yüzyıla dayanmaktadır. Firdevsi bu yüzyılda kültürel, entelektüel ve kahramanlık hikayelerini esas alarak tarih yazımsal gelişmelerle ön plana çıkarılmıştır. Küreselleşen ulus modeli ve ulusların siyasi tarihlerinde edebi bir gelenek oluşturulmaya çalışılırken *Şahname* İran ulus projesi kapsamında kutsallaştırılan bir değer olarak görülmüştür. Bu yolla Rıza Şah'ın savunduğu ve her noktada pratik olarak göstermeye çalıştığı Fars milliyetçiliği fikri açısından bir zemin oluşturulmuştur (Marashi 2009: 94). Öyle ki, bu milliyetçilik anlayışını vurgulamak ve halka aşılacak adına Firdevsi ile ilgili birçok faaliyet yürütülmüştür (*The Times*, October 3, 1934).

2.4.1. Firdevsi'nin Hayatı

Firdevsi, İran'da Tus şehrinin Taberan Nahiyesi'nin Baj Köyü'nde doğmuştur. Çiftçi ve eşref sınıftan olan aristokrat bir ailenin ferdi olarak 940 yılında dünyaya gelmiştir. (Zebihullâh-i Safâ 2002: 90). Babası Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak adlarıyla anılırken kendisi Ahmed, Hasan ve Mansur adlarıyla tanınmıştır. Ayrıca onun için "Ebu'l-Kasım" künyesi, "Fahreddin" lakabı ve "Firdevsi" mahlası kullanılmıştır. Çocukluk dönemi ve eğitim hayatı ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır (Şerifi Şehname Çevirisi 1999: 17).

Firdevsi'nin yetiştiği süreçte İran'ın İslam öncesi dönemine ait Pehlevi dilinde kaleme alınmış eserler ön plana çıkarılmış ve yeni Farsçaya çevrilmeye başlanmıştır. Firdevsi de diğer şairler gibi gazel ve kaside türünde eserler yazmış, ardından İran tarihini öğrenmek için Pehlevi dilinde yazılan eserlere yönelmiş, babasından veya Zerdüşt rahiplerinden Pehleviceyi öğrenmiştir. Ayrıca Arapça da bilen ve iki çocuğu olan Firdevsi kırk yaşına kadar rahat bir hayat sürmüştür. Bu yaşlardan itibaren ise zorluklar içerisinde hayatına devam etmiştir (Kantar 1996: 125-126). O, 1025 senesinde hayata gözlerini yummuştur (Zebihullâh-i Safâ 2003: 14).

2.4.2. Şahlar Kitabı: Şahname

Firdevsi tarafından kaleme alınan *Şahname* adlı eser İran'ın milli destanı olmakla birlikte Fars Edebiyatı'nın en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Hatta Bernard Lewis bu eserin önemini yapmış olduğu şu benzetmeyle dile getirmektedir: "Bu eserin Pers-Türk kültüründeki yeri *Batı'da İlyada, Odise ve Eneid'e benzerdir.*" (Lewis 1995: 258). Bu eser, önemini sadece İran'da değil aynı zamanda dünya klasikleri arasında eşsiz bir yere sahip olmasıyla da göstermektedir. Firdevsi, eserine ilk olarak 980 veya 990 yılında başlamış ve parça parça kaleme alarak 1004 yılında tamamlamıştır (Şerifi Şehname Çevirisi 1999: 17).

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

Yaklaşık altmış bin beyit veya ikili mısradan oluşan eser Şahlar Kitabı adıyla da anılmaktadır (Browne 1956: 79). Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'a⁴ ithaf edilen *Şahname*, edebi yönden büyük bir öneme sahip olmasının yanında İran'ın gelenek, görenek ve folkloruna dair önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Hunkan 2015: 61). İran için önemli bir yere sahip olan eserin meydana gelmesinde bazı sözlü gelenek dışında yazılı belgeler de katkı sağlamıştır. Bu belgeler arasında onuncu yüzyılın sonunda öldürülen şair Dakiki'nin yaklaşık bin mısrası yer almıştır. Ayrıca altıncı ve yedinci yüzyıllarda Pehlevice yazılmış olan ve İran tarihini ele alan *Hudayname* ile Abu Mansur'un düzyazı biçimindeki *Şahname-i Ebu Mansur* adındaki eserler de *Şahname*'nin kaynakları arasında yer almıştır (Curtis 2020: 45-47).

Bu eser, İran mitolojisinde ilk insan olarak geçen Keyumers'in yaratılışından Arapların İran'da hüküm sürdüğü döneme kadar geçen zamanı destansı bir hikâye ile gerçek bilgileri harmanlayarak vermiştir. Eserde Pişdadiler, Keyaniler, Eşkaniler ve Sasaniler dönemini kapsayan destan niteliğindeki olaylar yer almıştır. Ayrıca Cemşid, Dahkak, Kave, Feridun,⁵ Zaloğlu Rüstem, Efrasiyab, Keykavus, Keyhusrev, İsfendiyar, Dara ve İskender gibi önemli simalara yer verilmiştir (Kanar 2010: 289).

İran'ın geleneksel destanına ait olan bu efsaneler modern İran toplumu üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Djalili ve Kellner 2017: 147). *Şahname* eseri ve onun yazarı Firdevsi İran milliyetçiliğinin öncüsü ve ilham kaynağı olmuştur (Ortaylı 2017: 45). Hem Firdevsi hem de kaleme aldığı eseri Fars milliyetçiliği açısından önemli bir yer tutmuş ve milliyetçilerin fikirlerine meşruiyet sağlayan kaynaklar arasında yer almıştır (Kashani-Sabet 1999: 200). Zira, *Şahname* ilk Fars milliyetçisi metin olarak görülmüştür (Sarıkaya 2008: 112). Öyle ki, Fars milliyetçiliği politikasını yürüten Rıza Şah da *Şahname* eserine sık sık başvurmuş ve onu milli bir simge olarak topluma sunmuştur (Abrahamian 2008: 65-86).

2.4.3. Firdevsi Adına İnşa Edilen Anıtmezar ve Kongre Çalışmaları

Firdevsi Hindistan, Afganistan ve Türk dünyasında oldukça bilinen ve değer verilen bir şair olarak ön plana çıkmıştır. O, bu bölgelerle birlikte İran'da daha fazla bir etki bırakmıştır (*The Times*, October 3, 1934). Fars milliyetçileri arasında yer alan ve Kave Dergisi'nin⁶ editörlüğünü yapmış olan Seyyid Hasan Takizade dergide sık sık yer verdiği Firdevsi'nin İran ulusu için önemini şu sözlerle ifade etmiştir: "*İran tarihi ve ulusal hikâyeyi mükemmel bir şekilde yapılandırmış bir anlatıya dönüştüren büyük söz yazarı ve bu anlatıyı kurarak İran ulusunun şan ve şereflesmesine dayanak oluşturmuş, ulusal hikâyeyi bugüne kadar korumuştur.*" (Akt. Marashi 2009: 99; Alevi 1385: 35).

İran ulusal kimliği için önemle üzerinde durulan Firdevsi, Rıza Şah Pehlevi'nin Fars milliyetçiliği düşüncesine meşruiyet kazandırılması adına daha fazla ön plana çıkarılmıştır.

⁴ Eserin Sultan Mahmud'a ithaf edilmesi hususunda öne sürülen rivayetler için bkz. Kanar 2010: 289.

⁵ *Şahname*'de geçen en önemli olaylardan biri de Feridun'un oğullarından İrec'in soyundan gelen İranlılar ile diğer oğul Tur'un soyundan gelen Turanlıların mücadelesi olmuştur. Afşar, 1304b: 384.

⁶ Kave Dergisi Fars milliyetçilik anlayışına uygun yayımlar da yapmıştır. İraj Afsar, "Kava Newspaper", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: July 6, 2021.

Mehmet KISAK

Bu bağlamda Firdevsi'nin mezarının bulunarak adına bir anıt dikilmesi düşünülmüştür. Böylece İran toplumunda milli bir duygunun aşılması amaçlanmıştır. Firdevsi'nin İran ulusal kimliği için önemli olduğunu belirten İranlı Mimar Kerim Tahirzade, onun mezarının bulunup adına bir anıt yapılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *Firdevsi, İran topraklarının kötü bir duman gibi Araplar tarafından istila edildiği bir zamanda yazmıştı. Firdevsi, milli duyguyu diriltten ve milletin hak ve örf ve adetlerini geri getirme yolunda ilk adımları atan adamdır. Dolayısıyla böyle bir milli duygunun besleyicisi olan birinin mezarının bugüne kadar kurulmamış olması İranlılar için bir utanç kaynağıdır.*" (Akt. Marashi 2009: 102).

Firdevsi adına bir anıtmezarın yapılması gerektiğini belirten isimlerinden biri de Fars milliyetçiliğinin önemli savunucularından Hüseyin Kazımzade-i İranşehr'dir (Moazzampur 1383: 94-95). İranşehr, kaleme aldığı bir yazısında konuyla ilgili şu sözlere yer vermiştir: *"Sevgili yurttaşlar! Firdevsi'nin kendisi geçmişin anısına büyük bir saray inşa ettirdi ve biz İranlıların dünya milletleri arasında başımızı kaldırmamasına yardım etti. Biz bugünün İranlıları da onun şerefine bir türbe inşa etmeye çalışmalıyız ki, hem onun ruhu hem de bizimkiler milletler arasında yaşayıp gurur duysun ve sonraki nesil de aynı şekilde mutlu olsun."* (Akt. Marashi 2009: 103).

Firdevsi adına bir anıtmezar yapılması kararı alındıktan sonra mezarını bulmak için Keyhüsrev Şahrüh görevlendirilmiştir. Yapılan aramalarda mezarın İran'ın Tus şehrinde olduğu tespit edilmiştir (Niar 2019: 260). Mezar yeri tespit edildikten sonra yapılacak anıtmezarın inşasını Milli Eserler Derneği üstlenmiş ve bu inşa süreci özel ve kamu kaynaklarından sağlanan fonlarla 1928 ila 1934 yılları arasında tamamlanmıştır (İ. Sadiq, "Encümen-i Atar-ı Milli", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: August 19, 2021). Bu yıllarda sadece Firdevsi'nin mezarı inşa edilmemiştir, aynı zamanda Hafız, Sadi ve Hayyam gibi şairlerin de türbeleri yeniden inşa edilerek ulusal birer simge olarak ön plana çıkarılmıştır (Söylemez 2017: 213). Firdevsi anıtının inşası ile birlikte Firdevsi'yi anma amacıyla Meclis Başkanı ve Serdar-ı Muazzam ismiyle de anılan Abdul Hüseyin Timurtaş, Dışişleri Bakanı Muhammed Ali Furugi ve Keyhüsrev Şahrüh gibi Pehlevi elitleri tarafından birçok ülkeden kırk şarkiyatçının katıldığı büyük bir kongre düzenlenmiştir (Kashani-Sabet 1999: 220).

Tahran Üniversitesi'nde düzenlenen kongre sonrasında Tus şehrinde Firdevsi'nin bulunduğu anıtmezarın açılışı yapılmıştır (*The Times*, October 3, 1934).⁷ Büyük bir törenle gerçekleştirilen anıtmezar açılışında Rıza Şah tarafından bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Şah, konuşmasında Firdevsi'ye karşı minnettar olduğunu ve onun sayesinde İran dil ve tarihinin yeniden canlanacağını şu sözlerle ifade etmiştir: *"Firdevsi'nin bininci doğum günü ile birlikte İran ulusunun diğer daimî arzularından birini, yani Firdevsi'nin çektiği acılar için takdir ve minnettarlığımızın bir ölçüsü olarak bu yapının kurulmasını da gerçekleştirebildiğimiz için çok memnunuz. Bu milletin dilini ve tarihini diriltelim. Bu adamın takdiri yeterince ifade edilmemiş olsa da İran halkı Şahname'yi onun hatırası olarak her zaman kalplerinde tutmuştur. Ancak biraz harekete*

⁷ Firdevsi'nin ölümünün bininci yıldönümü hasebiyle düzenlenen merasime birçok ülkeden temsilci davet edilmiştir. Bu merasime katılan ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. BCA, 30-18-1-2/48-61-16; BCA, 30-18-1-2/48-65-1.

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

geçerek bu milletin minnettarlığını gösterecek süslü bir yapı oluşturmak gerekiyordu." (Akt. Marashi 2009: 100-108).

Rıza Şah'ın yapmış olduğu konuşma ve törenin bitiminden sonra İran'ın öncü film yapımcısı Abdülhüseyin Sepanta tarafından Firdevsi'nin hayatını ele alan biyografik bir film de gösterilmiştir. Böylece bu film ile İran'ın ulusal şairi Firdevsi'nin toplumda Fars milliyetçiliğinin bir sembolü olarak yer edinmesini sağlamak amaçlanmıştır (Dabashi 2001: 20). 1934 senesinde Firdevsi'nin bininci doğum günü münasebetiyle gerçekleştirilen kutlamaya Sovyet Rusya kalabalık olan bir heyetle katılmıştır. Petersburg ve Kremlin müzelerinde Firdevsi'ye ve İran medeniyetine ait pek çok eserin özenle yapılmış kopyaları da hediye edilmiştir. Hatta Rusya'nın büyük şehirlerinde Firdevsi'nin İran milliyetçiliği ve sevgisinin anlatıldığı yayınlar ve konferanslar aracılığıyla da iştirak edilmiştir. Sovyet Rusya'nın bu mesaisine bakılınca Fars milliyetçiliği üzerinden dostane ilişki geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin bir süredir İran'a karşı dostane teessüs girişimleri diğer taraftan Sovyet Rusya'nın bu yöndeki yaklaşımları ve mesaisine bakılınca İran'ın istikrar sağlamaya başladığı bu yeni dönemde de söz konusu iki ülkenin çatışma noktası haline geleceği açıktır (Ünal 2019: 27).

Sonuç

Rıza Şah Pehlevi, 1921 yılında yapmış olduğu darbe ile iktidara geldikten sonra modern, laik ve milliyetçi bir anlayışla hareket etmiş ve buna yönelik bazı adımlar atmıştır. Fars milliyetçilik anlayışını savunan Rıza Şah, bu bağlamda ileri sürdüğü milliyetçiliğin meşruiyetini sağlama çabası içerisinde olmuştur. Böylece ileri sürdüğü bu milliyetçilik anlayışına meşruiyet kazandırarak İran'da yaşayan topluluklara bu fikri benimsetmek istemiştir. Şah, bu doğrultuda milliyetçilik anlayışına bir dayanak oluşturan İran'ın kadim geçmişine sürekli vurgu yapmıştır. Çünkü o, kadim geçmişle kendi hükümdarlığı dönemi arasında bir bağ olduğunu, Fars kimliğinin çok eski zamanlardan devam ettiğini ve iki zaman diliminde tarihi süreklilik olduğunu vurgulamıştır.

Rıza Şah'ın kadim geçmişi vurguladığı ilk an taç giydiği zaman olmuştur. Bir ülkenin en önemli törenlerinden biri sayılan taç giyme merasimi esnasında Ahameniş ve Sasani İmparatorluğu'na ait sembol ve amblemleri kullandığı görülmüştür. Yine Rıza Şah, "Pehlevi" soyadını seçerek Fars milliyetçiliği üzerine kurulan ulus-devletin meşruiyetini sağlama amacı gütmüştür. Bununla birlikte Persia yerine ülke için İran ismi seçilmiştir. Bu isim değişikliği ile de İran'ın Ari ırkın ana yurdu olduğu ve ülkede yaşayan tüm toplulukların Fars olduğu öne sürülmüştür.

Rıza Şah Pehlevi'nin benimsediği Fars milliyetçiliği fikrini vurgulayan ve bu fikre tarihsel bir zemin oluşturan en önemli sembollerden biri de Firdevsi ve onun kaleme aldığı *Şahname* adlı eseridir. Firdevsi'nin bu dönemde kültürel gelişmelerle ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Firdevsi'ye dair birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetlerden ilki Firdevsi adına bir anıtmezar yapılması olmuştur. Bunun haricinde Firdevsi adına farklı ülkelerden katılımcıların yer aldığı bir kongre düzenlenmiştir. Tüm bu gelişmeler Rıza Şah'ın

Mehmet KISAK

Fars milliyetçilik anlayışına dayanak oluşturmuş ve aynı zamanda bu milliyetçilik anlayışının ön plana çıkarılmasında Firdevsi ve onun eseri bir sembol olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 261, Dosya No: 759, Sıra No: 20.

Fon No: 30-18-1-1, Kutu No: 14, Dosya No: 47, Sıra No: 1.

Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 48, Dosya No: 61, Sıra No: 16.

Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 48, Dosya No: 65, Sıra No: 1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Fon No: HR.İM, Kutu No: 171, Dosya No: 71, Sıra No: 1.

Fon No: HR.İM, Kutu No: 253, Dosya No: 45, Sıra No: 1.

B. Süreli Yayınlar

Afşar, Mahmud. 1304. "İran ve Turan". *Âyende*. (6): 384-390.

Afşar, Mahmud. 1304. "Nezer-i Ba Veza'-ı Siyasi". *Âyende* (6): 384-390.

Avery, Peter. "Iran: Supreme Point of Reference" *The Times* (October 26, 1967). 1.

D. Bourke-Borrowes. "Persia and the Persians To-Day: The Rule of Shah Rıza Pahlavi" *The Times* (January 5, 1931). xiv.

Siodia, Rustom. "Iran or Persia?" *The Times* (September 26, 1941). 5.

The Times. "A Persian Millenary" (October 3, 1934). 13.

The Times. "Downfall of a Tyrant" (September 18, 1941). 3.

The Times. "Iran or Persia?" (January 30, 1935). 13.

The Times. "Iran Under Reza Shah" (August 26, 1941). 5.

The Times. "New Shah of Persia: Rıza Khan Elected" (December 14, 1925). 14.

The Times. "Persia Old and New: The Rule of Reza Shah" (April 24, 1946). 5.

The Times. "Persia to be Called Iran" (January 29, 1935). 11.

The Times. "Reformer Overthrown in Persia (Reza Khan in Power)" (May 28, 1921). 9.

The Times. "Re-naming Siam" (May 30, 1939). 11.

The Times. "Reza Shah" (November 4, 1938). 21.

The Times. "Seyyid Z. Tabatabai" (August 30, 1969). 8.

The Times. "Shah Rıza of Persia" (December 14, 1925). 15.

C. Araştırma ve İnceleme Eserler

Abrahamian, Ervand. 1982. *Iran Between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press.

Abrahamian, Ervand. 2008. *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press.

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

- Akdevelioğlu, Atay. 1999. "İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alevi, Ali. 1385. *Zindegî ve Zeman-i Seyyid Hasan Takizade*. Tahran: Müvesse-i Mütalaât ve Pijuhîşha-yı Siyasi.
- Arı, Tayyar. 2017. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu I*. Bursa: Alfa Akademi Basım Yayın.
- Attar, Aygün. 2008. "İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsça'nın Rolü". *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* (52): 1-39.
- Bademci, Ali. 2018. *İran'da Türklerin Bin Yılı (Siyasi ve Sosyal Tarih)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bal, Selçuk. 2021. *İran: XIX. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Monarşistler-Meşrutiyetçiler-Milliyetçiler-Marksistler-Mollalar*. Konya: Sisyphos Yayınları.
- Batur, Zübeyir. 2008. *İran'da Kıyamet Senaryoları*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Blağa, Rafael. 1997. *İran Halkları El Kitabı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Browne, Edward G. 1956. *A Literary History of Persia*. London and New York: Cambridge University Press.
- Cavadbeyli, Rahim. 2020. *Türk İran'a Persliğin Dayatılması*. Ankara: Astana Yayınları.
- Curtis, Vesta Sarkhosh. 2020. *İran Mitleri*. Çev. Fatma Esra Aslan. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dabashi, Hamid. 2001. *Close Up Iranian Cinema, Past, Present and Future*. London and New York: Verso Books.
- Djalili, Mohammad Reza, Thierry Kellner. 2017. *100 Soruda İran*. Çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Erden, Mustafa Suphi. 2017. *Türkiye ve İran'da Vatandaşlık ve Etnisite*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esendal, Memduh Şevket. 1999. *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ferdost, Hüseyin. 1369. *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevi*. Tahran: yy.
- Firdevsi (2016). *Şahname*. Çev. Nimet Yıldırım. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Garthwaite, Gene R. 2005. *The Persians*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hamid Reza Taleghani Isfahani. 2017. "Reza Shah's Role in the Collapse of Iran's Constitutional Movement". *International Journal of Scientific Study* 5 (4): 318-328.
- Herzfeld, Ernst E. 1934. *Archaeological History of Iran*. London: Humphrey Milford, Oxford University Press.
- Huncan, Ömer Soner. 2015. "Ortaçağ İrân'ını Anlamak: Firdevsî, Nizâmü'l-mülk, Sabbâh ve Hayyâm". *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* 6 (36): 47-76.
- Iraj Afsar, "Kava Newspaper", *Encyclopedia Iranica*, Access Date: July 6, 2021, <https://www.iranicaonline.org/articles/kava>.
- Kanar, Mehmet. 1996. "Firdevsi". ss. 125-126 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kanar, Mehmet. 2010. "Şahname". ss. 289. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları.

Mehmet KISAK

- Kanadıkırık, Halil. 2021. "İran'da Fars Milliyetçiliği: Self-Oryantalist Bir Hülyadan İslâm Cumhuriyeti'nin Çelişkilerine". *Milliyetçilik Tipolojileri*. Ed. Hasan Acar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 347-370.
- Karadeniz, Yılmaz. 2013. "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (27): 292-306.
- Kashani-Sabet, Firoozeh. 1999. *Frontier Fictions (Shaping the Iranian Nation, 1804-1946)*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kavala, Coşkun Faik. 2019. *İran: Modern Tarih*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Lewis, Bernard. 1995. *The Middle East (A Brief History of The Last 2000 Years)*. New York: Scribner Publishing.
- Marashi, Afshin. 2009. "The Nation's Poet: Ferdowsi and the Iranian National Imagination". *Iran in the 20th Century (Historiography and Political Culture)*. Ed. Touraj Atabaki. London and New York: I. B. Tauris. 93-111.
- Martal, Abdullah. 1997. "İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm". *Tarih ve Milliyetçilik (I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997)*. Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. 213-224.
- Mehmetzâde Mirza Bala, 1994. *Ermeniler ve İran*. Haz. Yavuz Ercan. Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Moazzampur, İsmail. 1383. "Milliyet ve Hüviyyet: Te'emmül-i der Nisbet-i Milliyet ve Hüviyyet-i İrani der Efkar-ı KazıMZade-i İranşehr". *Fasılname-i Mütalaât-ı Milli* (4): 87-109.
- Mohammadi G. h., Raheb. 2020. "İran'da Fars Milliyetçiliği". *Milliyetçilik*. Ed. Tefvik Erdem. İstanbul: Otorite Yayınları. 496-515.
- Niar, Arash Kazemivand. 2019. "İran'da Birinci Pehlevi Dönemi Mimarisinde Fars-Zerdüş Milliyetçiliği". *Art-Sanat Dergisi* (11): 255-274.
- Ortaylı, İlber. 2017. *İlber Ortaylı'nın Gözüyle İran*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Öğün, Süleyman Seyfi. 2000. *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Rencber, Maksûd. vd. 1397. "Âklâniyet ve Moderniyet der Nigah-ı Muhammed Ali Furuği be Siyaset-i Harici-i İran". *Fasılname-i Pejuhişhâ-yı Revâbit-i Beynelmîlel* 8 (4): 223-248.
- Sadiq, İ. "Encümen-i Atar-ı Milli". *Encyclopedia Iranica*. Access Date: August 19, 2021. <http://iranicaonline.org/articles/anjoman-e-aar-e-melli-aam-the-national-monuments-council-of-iran-established-in-1301-s>.
- Sarıkaya, Yalçın. 2008. *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Söylemez, İsmail. 2017. "İran'da Ulusal Kimlik İnşası ve Dil Planlaması". *Uluslararası Ortadoğu Kongresi (Dil, Tarih ve Edebiyat) Bildirileri (Türkiye- Ankara, 30-31 Ekim 2017)*. Ed. Yıldız

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

- Deveci Bozkuş-Abdulmuttalip Işidan-Mahmut Caduk-Serpil Yıldırım. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi. 203-228.
- Strausz-Hope, Robert. 1940. "Great Britain's Ironside", *Current History* 51 (8): 21-62.
- Şerifi Şehname Çevirisi. 1999. Haz. Zuhâl Kültürel-Latif Beyreli. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekeli, İlhan. 2013. "Siyasetçilerin Tarihle İlişki Kurma Ahlakı Üzerine". *Cogito* (73): 283-304.
- Ünal, Sonay. 2017. "İslam Devrimi Öncesi İran Azerbaycanı: Pehlevilerin İzlediği Siyasî Ekonomik ve Kültürel Politikalar". *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan: Türk Tarihine Dair Yazılar*. Gece Kitaplığı. Ankara. 95-111.
- Ünal, Sonay. 2019. *Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti: 1945-1946*. Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Yenisey, Gülara. 2008. *İran'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yümlü, Murat. 2016. "The Reformation of the Political Opposition in Iran", PhD Thesis. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University. Ankara.
- Zebihullâh-i Safâ. 2002. *İran Edebiyatı Tarihi I*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zebihullâh-i Safâ. 2005. *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış II*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüşa Yayınları.
- Zibâkelâm, Sadık. 1398. *Reza Şâh*. Tahran: Rozene.
- Zirinsky, Michael. 1992. "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926". *International Journal of Middle East Studies* 24 (4): 639-663.

Mehmet KISAK

EKLER

EK-1 İnan Hariciye Nezareti'nin ülke için 'Persia' yerine 'İnan' tabirinin kullanılması gerektiğini bildiren bir nota. (Kaynak: BCA, 30-10-0-0/261-759-20).

T.C.
HARİCİYE VEKÂLETİ
PROTOKOL ŞEFLİĞİ.
2567/11

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvekalate

İnan Hariciye Nezaretinden Tahran Büyük Elçiliğimize gönderilen bir notada; tarihî, coğrafi ve arki delalle nazaran hakiki mefhumları ifade etmekte olan Fransızca "perse" ve "Persan" tabirleri 21 Mart 1935 tarihinden itibaren terk edilerek yerine "İnan" ve "Iranion" kelimelerinin kullanılması iltimas edildiği bildirilmektedir.

İnan Hariciye Nezaretinin iş'arı dairesinde hareket olunması lüzumunun alakadar makamlara tebligini yüksek tasviplerine arz ederim.

Hariciye Vekili y.

M. Kısak

Lingü
21-2-935

Hifz
17-7-35

030 10 261 759 20

Fars Milliyetçiliğinin Bir Meşruiyet Kaynağı: Kadim Geçmişe Vurgu

EK-2 Firdevsi'nin doğum yılı hasebiyle gerçekleştirilen etkinliklerin The Times Gazetesi'ne yansması. (Kaynak: *The Times*. "A Persian Millenary" (October 3, 1934). 13).

A Persian Millenary

To-day the Government and the people of Persia are celebrating the millenary of one of the world's greatest poets. The "Shahnama" of "Firdausi," the pen-name by which every Persian knows ABUL KASIM MANSUR of Tus, is perhaps the only example of a poem produced by a single author which at once took its place as the national epic of a great people. It was indeed an astonishing achievement. Out of a vast body of ancient folk tales, traditions, and records of the kings and heroes of Persia Firdausi created an epic of 60,000 verses which is at once a perfect storehouse of the genuine traditions of his country and a work of the highest technical and imaginative genius. Few Western scholars, and unhappily still fewer Western poets, have made any deep study of its beauties, though English readers can form some idea of them from MATTHEW ARNOLD'S setting of one of its most tragic and moving episodes, the story of Sohrab and Rustum. Those who have read them in the original—for Persian is easily spoiled in the translation—will agree with that great Orientalist SIR WILLIAM JONES, who called the epic "a glorious monument of Eastern genius and learning." In his own country, as in Turkestan, in India, and in Afghanistan, Firdausi's fame is assured. The celebrations of his birth in A.D. 934, which will begin at Teheran to-day, are to be continued at Meshed and will be completed at the end of the month by the unveiling of a monument at Tus, his birthplace, for which he worked so generously. In this country he will be honoured by speeches and banquets before October ends, though a really poetical English rendering of the finest passages of his masterpiece might after all be the most fitting tribute to his genius.

But there is more than admiration for a great poet behind the care and pains with which the SHAH'S Government have organized the celebrations in Firdausi's honour. The national consciousness and the strength of this ancient people have revived under the energetic founder of a new dynasty; and in honouring the poet who sang of the ancient glories of Iran his countrymen are expressing their confidence in the future of their race. To those who have studied the history of Persia during the past century, or even in the present generation, the change in the spirit of Persia must seem almost incredible. Under the later Kajar rulers the State seemed to be decomposing. Disorder and corruption were widespread; the nomad tribes did as they pleased; the Court was frivolous, the Administration incompetent, and the army impotent. In the years before the War large tracts of Persia had fallen into a condition so near anarchy that they had virtually to be policed by the British and Russian Governments. During the War Persia was a chaos. Now again she is a force in the Middle East, a modernized and progressive State which neighbouring nations have every reason to treat with consideration and courtesy. That this revival of Persian nationalism should have led to occasional diplomatic disputes with this and other countries is not surprising. It was only natural that Persian officials, who remembered how their country's neutrality had not saved it from invasion during the War, should look with suspicion on any action, however harmless in itself, that might be interpreted as an infraction of the national sovereignty. In the Persian Gulf in particular the change which transformed the Persian Government from an absentee landlord to an active and ever-present proprietor of a recently derelict estate was bound to cause sporadic friction. These diplomatic rubs, however, are trivial matters by comparison with the renewal of Persian power and national spirit. The days when Great Britain and Russia could mark out their spheres of interest in Persia without consulting the luckless Persians are gone for good, and no British Government will regret their passing.

EK- 3 Mahmud Afşar'ın Ayende Dergisi'ndeki İran ile Turan mücadelesine dair makalesi. (Kaynak: Afşar, Mahmud. 1304. "İran ve Turan". *Âyende*. (6): 384-390).

ایران و توران

از زمانهای خیلی قدیم همیشه بین نژادهای ایرانی و تورانی دشمنی و کینه جوئی بوده است. افسانه رستم و افراسیاب و تاخت و تازهای تورانیان بطریقی که فردوسی در شاهنامه فنا نا پذیر خود شرح داده مشهور است. ترک نازیهای چنگیز و تیمور و وحشیکرهای مغولهای بی تمدن دیگر که با ایران هجوم آورده اند در تواریخ مسطور است. از زمانی هم که ایران در حدود غربی با ترکهای عثمانی ساکن آسیای صغیر همسایه شده است آنی از تهاجم و تهدید آنها آسوده نزیسته. در این سالهای اخیر نیز ترکهای عثمانی هر وقت توانسته نیشهای با ایران زده اند. مطبوعات ملی آنها در خاک عثمانی و جرائد مزدورشان در قفقاز به هر چندی یکبار نغمه های شوم تورانی ساز میکنند.

در اینموقع که قضیه موصل مطرح است ما گمان میکنیم که ترکان و ترک پرستان قفقاز به بمنفعت و حتی بتحریر دشمنان خود بازی میکنند. ما میل نداریم که در این موقع وارد در بحث قضیه ایران و توران شویم از ترس اینکه نخواستیم و ندانسته ما نیز آلت سیاست دیگران گردیم. اما بخوانندگان خود وعده میدهیم که وقتی دیگر با مجالی بهتر مسئله را برای آنها بشکافیم و خطراتی که در آینده از این رهگذر متوجه ایران است شرح دهیم. جواب ترهات جرائد اسلامبول، آنقره و بادکوبه را. روزنامه های ما داده و میدهند. مجله آینده باید با کمال خون سردی یا استدلال علمی، حقوقی، سیاسی و غیره در بحث این قضیه وارد گردد. در چندی قبل یکی از دوستان قطعه ای در جواب ادعاهای کودکانه ترکهای عثمانی و نازیهای قفقاز ساخته و برای درج در مجله آینده فرستاد، بود، ولی ما هلاخطانی از درج آن خود داری کرده بودیم اما اینک که جرائد بادکوبه نغمه های شوم اسلامبول و آنقره را از سر گرفته اند محذور اخلاقی برای ما باقی نمی ماند و در صفحه بعد بدرج آن مبادرت میکنیم.

د. ا.

